

SZÖGI LÁSZLÓ

A KÜLFÖLDI EGYETEMJÁRÁS VÁLTOZÁSAI KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A francia forradalomtól az 1848-49-es európai tavaszig terjedő hat évtized óriási változásokat hozott és értelt a kontinens államaiban. A Hobsbawm által „forradalmak korá”-nak nevezett időszak az európai, és különösen a bennünket közelebbről érintő közép-kelet-európai nemzetek születésének időszaka ez, és az a politikusi és tudós generáció, amelyik később végrehajtója, vezetője lesz a változásoknak, ebben az időszakban gyűjti ismereteit, tanul a régió hazai és külföldi egyetemein, így érthetően nem érdektelen annak az egyetemi rendszernek a vizsgálata, amely nevelője az új közép-európai értelmiségnek. Émelett arra is utalnunk kell, hogy ebben a korszakban kezdődik meg új társadalmi rétegek bekapcsolódása a felsőoktatásba, alapvetően módosítva a korábbi hallgatói rétegződést. Hasonlóan érdekes az egyetemjárás tendenciáinak megváltozása, a reál és egyéb szaktudományok előtérbe kerülése és új egyetemi központok kialakulása.

Az egyetemhálózat változásai

A 19. század elején Európa szinte minden államában jelentős egyetemi reformok zajlottak le. Az előző század második felében a felvilágosult abszolutizmus jegyében még a sokáig továbbélő késő középkori struktúrát váltották fel az állami irányítású, központosított felsőoktatás. Pombal portugál reformjaitól Van Swieten ausztriai egyetempolitikai javaslatáig igen hosszú névsort állíthatnánk össze. A francia forradalom következtében további korszerűsítések tervei körvonalazódtak. Napóleon francia egyetemi reformja, de különösen Humboldtnek Poroszországban megvalósított elgondolásai már egy modern, kutatással és oktatással egyaránt foglalkozó, új módszertani elemeket is alkalmazó egyetemi rendszer lehetőségét rajzolták fel. Az egyetemi rendszer elkerülhetetlen reformja a struktúra, az egyetemhálózat radikális változtatását is szükségessé tette. Mindez azonban másként jelentkezett Közép-Európa eltérő helyzetben lévő három soknemzetiségű birodalmában.

Németország:

A napóleoni háborúk során átmenetileg francia befolyásolás alá került, szétagolt Németországban, ahol az egykori egységet szimbolizáló német-római császárság is megszűnt, az egyetemek számának radikális csökkentésére került sor. Az aprócska német fejedelemségekben sokhelyütt 100-200 fős hallgatói létszámú kicsiny akadémiák, univerzitások működtek a 16-17. század nagy német egyetemalapítási hulláma óta. 1790 után a kb. 30 német egyetemnek egyharmada megszűnt, némelyek végleg, mások pedig új székhelyre költöztek. A tizes évek végétől a regionalitás elve is jobban érvényesült, a megmaradt 20 egyetem területileg egyenletesebben oszlott meg a változatlanul szétagolt Német Szö-

vetség területén. Természetesen a 20 egyetem anyagi lehetőségei, professzori kara, az oktatás szellemisége nagyon nagy mértékben különböztek. A berlini egyetem már nem sokkal alapítása után, kellő állami támogatással és korszerű oktatási rendjével látogatottságát tekintve az első helyre került a német egyetemek között, és ezt a helyet a forradalomig meg is tartotta (Vö. I. táblázat). Ez sem volt azonban több, mint a német diákság 13-15 %-a, ami jóval kevesebb, mint a Habsburg Monarchiában vezető bécsi egyetem hasonló adata. Berlin mellett az Ingolstadt-ból előbb Landshutba, majd 1826-ban Münchenbe került bajor egyetem állt stabilan a második helyen. Rajtuk kívül Lipcse, Tübingen, Göttinga, Halle, Breslau, Heidelberg és Bonn egyetemei emelhetők ki a német univerzitások közül, de hallgatói részesedésük e korban nem haladta meg a 10 %-ot. Az első tíz egyetemre járt a német diákok közel 75 %-a, és a maradék egynegyeden osztozott a másik tíz egyetem. Mindez nem jelenti azt, hogy az egyetem jelentőségét és létszámmal meg lehetne határozni, hiszen egy-egy fontosabb tudós körül egy kisebb egyetemen is jelentős tudományos iskola alakulhatott ki, mint pl. Justus Liebig munkássága nyomán Giessenben. Jénában pedig, ahol a hallgatóság alig 3,5 %-a tanult, az egyetemi ifjúsági mozgalmaknak olyan centruma alakult ki, melynek hatása messze túlmutatott az egyetem szűkebb vonzáskörzetén. Ennek egyik oka éppen a belső német egyetemi peregrinációban rejlett. A német egyetemek döntő többségében ebben az időszakban minden tanévben a hallgatók fele új beiratkozó volt, vagyis jellegzetes volt 4-5, vagy akár több egyetemet is meglátogatni az egyetemi tanulmányok során. Mindez erősítette a szétagolt Németország felnövekvő új értelmiségében az egység gondolatát, s nem véletlen, hogy a tárgyalt évtizedekben a német egyetemi ifjúság oly nagy szerepet játszott az egységmozgalom meghatározó eseményeiben, mint pl. az 1817 októberi eisenachi-wartburgi nagygyűlésen, vagy a híres 1832 májusi Hambacher Fest ünnepségén. A harmincas években Karlsruhe, Hannover, Berlin és Drezda megalakulótechnikai iskoláiban, a későbbi német műegyetemek elődeinél megkezdődött az új szakértelmiség, mérnökök, kereskedő-közgazdászok, vagy pl. Hohenheimben az agrárszakemberek képzése. A magyarországi diákság egyik hagyományos peregrinációs iránya Németország felé mutatott. Nem csak a nagyszámú magyarországi némettség (szászok, svábok stb.) tagjainak volt ez természetes törekvése, hanem az igen jelentős magyar protestáns egyházak, evangélikusok és reformátusok is szívesen képezték egyházi és világi értelmiségüket svájci, német és holland protestáns egyetemeken. E peregrináció 1789 előtti története lényegében ismert. A két forradalom közötti korból eddig több, mint 1300 magyarországi születésű német egyetemeken tanult peregrinusról tudunk, de a németországi peregrináció teljes feltárása, éppen az új tendenciák erősödése miatt, még további komoly levéltári kutatásokat igényel.

Oroszország:

Az Orosz Birodalomban a némettől eltérő szervezeti változások játszódtak le. A németeknél messze elmaradottabb orosz felsőoktatás, ahol még a század elején is csak egy, a Lomonoszov által 1755-ben alapított moszkvai egyetem működött, éppen 1802 után jut el oda, hogy hat, országnyi méretű tankerület felállításával és ezekben egy-egy univerzitás alapításával megkezdje felsőoktatási rendszerének kiépítését. Ebben az időben (1802) szerveződik újjá a német tannyelvű tartui (Dorpat) egyetem a Baltikum északi részén. A Lengyelországtól még 1795-ben megszerzett nyugati területeken tovább működött a vilnai (Vilnius) főiskola, amelyet 1803-ban teljes, négykarú egyetemmé fejlesztettek. Európa keleti végén, a Volga-menti Kazányban 1804-ben, az ukrajnai Harkovban pedig 1805-ben alapítottak egyetemet és a sort 1819-ben a fővárosban, Szentpéterváron létrehozott egyetem alapításával zárták. A cári Oroszországon belül 1815 után, belső autonómiával rendelkező un. kongresszusi Lengyelországban is engedélyezték egy lengyel nemzeti egyetem megnyitását 1818-ban Varsóban. Az 1830-31-es lengyel felkelés leverése után, mind a varsói, mind pedig a vilnai egyetemet bezáratták, így a lengyelek számára megszűnt a hazai felsőfokú tanulás lehetősége, s természetesen megnőtt a külföldi peregrináció jelentősége. A felszámolt egyetemek pótlásaként a cári kormány 1834-ben Kijevben nyitott újabb egyetemet, s ezzel kialakult a hosszú ideig változatlan orosz felsőoktatási hálózat. Az orosz egyetemek iránt később inkább a Balkán-félsziget szláv népei mutattak érdeklődést. Ennek ellenére a még mindig török elnyomás alatt élő, de már némi autonómiával rendelkező balkáni nemzetek is egyre több hallgatót küldtek — főleg az orvosi, kereskedelmi és műszaki tudományok területén — a Habsburg Monarchia egyetemeire és főiskoláira. A függetlenségüket elért dél-kelet-európai nemzetek első intézkedéseik között alapították meg nemzeti egyetemeiket, mint pl. a görögök 1837-ben

Athénban, de erre a románok és szerbek esetében csak az 1860-as években (1860-Iasi, 1863-Belgrad, 1864-Bukarest), a bolgárok esetében csak az 1880-as években (1888-Szófia) kerülhetett sor. A III. táblázatban a moszkvai egyetem hallgatói. A táblázatból látható, hogy a moszkvai egyetem csak a 19. század közepén érte el a Habsburg Monarchia nagy egyetemeinek átlagos hallgatói létszámát, mégis az orosz egyetemi hálózat inkább a Monarchia rendszeréhez hasonlított, mint az ezektől eltérő felépítésű német struktúrához.

Habsburg Monarchia:

A bennünket közelebből érintő Habsburg Birodalomban már II. József megkezdte a felsőoktatási hálózat átszervezését. A német fejlődéshez hasonló módon, II. József már 1784-ben regionális alapon rendezte át az egyetemek hálózatát. A több évszázados, nagyrészt jezsuita alapítású kisegyetemeket (Olmütz, Graz, Innsbruck, Kolozsvár) líceumi rangra fokozta le, és csak a bécsi, a prágai és az akkor már Pestre költöztetett magyar egyetemet hagyta meg, és melléjük negyedikként hozta létre Galíciában Lemberg (Lvov) új egyetemét. 1810-ben ugyancsak megszűnt a salzburgi érsekség régi bencés vezetésű egyeteme. A változások következtében a birodalomban a némettől eltérő helyzet állt elő. A hatalmas kiterjedésű Habsburg Monarchiában kevés helyen, de óriási hallgatói létszámot vonzó egyetemi centrumok jöttek létre, a már említett városokban. Ezen az sem változtatott, hogy a bécsi kongresszus után Ausztriához csatolt észak-itáliai területeken két régi olasz egyetem, a padovai és a paviai is bekapcsolódott a birodalom felsőoktatásába. A sokszor gazdát és tanítási nyelvet cserélt krakkói egyetem — nagyon sokat veszítve középkori fényéből — 1846 után szintén a rendszer része lett. 1826 után Olmütz, Graz és Innsbruck visszakapta egyetemi rangját, de az egyetemjárás irányát valójában nem tudták befolyásolni. Bécs tudományegyeteme iránt a birodalom belülről érthetően a legnagyobb érdeklődés mutatkozott. A császárváros és a Monarchia többi egyetemének hallgatói létszámát hasonlítottuk össze a II. táblázatban. A tíz egyetem közül a hallgatók kb. 1/3-a tanult a három osztrák egyetemen, de közülük messze kiemelkedett Bécs több, mint 20-25 %-os részesedésével. Az 1830-as és 1840-es adatok annyiban kissé túlzóak, hogy a bécsi Bölcsészeti Karon olyan rendkívüli tanfolyamok hallgatói létszámát is tartalmazzák, amelyek miatt a bécsi létszámok irreálisan magasak. Bécs vezető helye mellett, stabilan tartotta második helyét a Monarchiában Prága egyeteme, amely a hallgatók mintegy 16 %-át vonzotta a cseh fővárosban. Erőteljes fejlődést mutatott a birodalomhoz tartozó Lombard-Velencei Királyság két olasz egyeteme, amelyek létszám tekintetében az 1840-es évek elején már Prágához zárkóztak fel. E két olasz tannyelvű univerzitás azonban érthetően inkább az itáliai, mintsem a birodalmi belső peregrinációban játszott nagyobb szerepet. Galícia egyetemére, Lembergbe ugyanúgy, mint a Magyar Királyság egyetlen univerzitására, Pestre a hallgatóság 10-10 %-a iratkozott be. Mint látni fogjuk, a birodalmi belső peregrinációból ezek a relatíve kisebb egyetemek is kivették részüket.

A reál tudományok felsőfokú oktatása tekintetében a 18-19. század fordulóján, egészen az 1848-as forradalmakig, az osztrák tartományok előnyre tettek szert Közép-Európa más országaival képest. A Magyarországon még 1735-ben létrehozott, majd 1770-ben igazi főiskolává fejlesztett selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia a századfordulón még olyan kiváló iskolának számított, hogy laboratóriumait 1795-ben példának állították az akkor létesített francia Ecole Polytechnique elé. Selmec jelentősége ugyan éppen 1848-ig fokozatosan csökkent, de helyette előbb az 1806-ban létesített prágai, majd főleg az 1815-ben alapított bécsi Politechnikum vált a műszaki felsőoktatás Közép-Európán is túlmutató híres iskolájává, megelőzve a csak később alapított német műszaki tanintézeteket. A pesti Egyetem Bölcsészettudományi Kara mellett, még 1782-ben megalapított előbb három, majd 1792-től csak kétéves egyetemi szintű, postgraduális jellegű mérnöki tanfolyam, elsősorban út- és vízépítő szakembereket képzett magas színvonalon, de latin tannyelve miatt nem juthatott komolyabb szerephez a birodalmon belüli peregrinációban.

A stájer tartományi fővárosban, a Joanneum keretében 1811-ben létesített technikai intézet viszonylag szűk vonzáskörzetre szorítkozva végzett műszaki képzést. Az 1816-ban Triestben, a 18. századi előzmények után, újraelalapított Kereskedelmi és Hajózási Akadémián főleg kereskedőket, de építészeket és hajóépítő mérnököket is képeztek. Az intézet olasz tannyelvűsége ellenére, éppen speciális jellegénél fogva, az 1840-es években viszonylag sok hallgatót fogadott a birodalom más részeiből is.

Lemberg, Krakkó és Milánó későbbi műegyetemei ezekben az években még az alakulás fázisában voltak, így a Monarchián belüli peregrinációban 1848 előtt még nem vehettek

részt. Sajátos szerepet játszott a speciális célzattal működő bécsi hadmérnöki Akadémia, ahová természetesen a birodalom minden részéből vettek fel hallgatókat.

A IV. táblázatból leolvasható, hogy a Monarchia technikai intézetei közül a 30-as évek közepétől, milyen hatalmas fejlődésnek indult a bécsi Politechnikum, amelyik négyszeresére növelte a rendes tagozatokon hallgatói létszámát, és megközelítette a 40 %-os részesedést az összbirodalom műszaki hallgatói között. Hasonlóan imponáló fejlődést mutatott a prágai Politechnikum is közvetlenül 1848 előtt. Szerényebb, de határozott irányú fejlődés körvonalazódik Trieszt és Milánó létszámadataiból, miközben Graz, Selmecbánya és a bécsi Hadmérnöki Akadémia hallgatói létszámai változatlanok maradtak, így részesedésük a birodalom műszaki képzéséből csökkent.

Közép-Európa közös tudományos nyelve ekkoriban még a német volt. A pesti egyetemen gyakorlatilag 1848-ig a latin nyelv dominált, de a magyarországi és erdélyi diákság vagy anyanyelvként, vagy tanult nyelvként rendelkezett elegendő nyelvismerettel ahhoz, hogy a külföldi egyetemekre beiratkozhasson. A peregrináció e korszakban is magától értetődő törekvése volt a térség értelmiségi pályákra készülő ifjúságának, mind a birodalmon belül, mind azon kívül. Érdemes elgondolkozni azon, hogy a Szent Szövetségi rendszer „legsötétebb” időszakában, az 1819-es karlsbadi határozatok után — amely igen szigorú korlátok közé szorította az egyetemi életet —, az egyes országokon belül milyen jelentős belső mozgás zajlott, lehetővé téve több különböző tudományos iskola, híres professzor, ismert laboratórium és klinika meglátogatását. Az utóbbi évtizedekben, az egyetemre járt magyar diákok számára meglepő lenne a ferenci abszolutizmus ilyen jellegű vizsgálata. Ezzel természetesen csak az oktatás szervezeti kereteire és nem tartalmi vonatkozásaira akarunk utalni.

I. Néhány német egyetem hallgatói létszáma és százalékos aránya az összes hallgatók számához viszonyítva

Egyetem	1830/31	1840/41	1845/46
Berlin	2.175 - 13,73 %	1.805 - 15,69 %	1.810 - 15,09 %
Bonn	865 - 5,46 %	606 - 5,26 %	684 - 5,70 %
Breslau	1.129 - 7,12 %	694 - 6,03 %	828 - 6,90 %
Erlangen	424 - 2,67 %	311 - 2,70 %	335 - 2,79 %
Giessen	512 - 3,23 %	407 - 3,53 %	488 - 4,07 %
Göttingen	1.123 - 7,09 %	704 - 6,12 %	653 - 5,44 %
Halle	1.184 - 7,47 %	697 - 6,05 %	751 - 6,26 %
Heidelberg	887 - 5,60 %	614 - 5,33 %	839 - 6,99 %
Jena	558 - 3,52 %	460 - 3,99 %	408 - 3,40 %
Königsberg	454 - 2,86 %	409 - 3,55 %	342 - 2,85 %
Leipzig	1.259 - 7,94 %	935 - 8,12 %	825 - 6,88 %
München	1.915 - 12,09 %	1.377 - 11,97 %	1.428 - 11,91 %
Tübingen	823 - 5,19 %	721 - 6,26 %	870 - 7,25 %
Würzburg	599 - 3,78 %	443 - 3,85 %	470 - 3,92 %
Összesen a 20 egyetemen	15.838	11.503	11.988

**Az első 10
egyetem sor-
rendje a hall-
gatói létszám
szerint:**

1. Berlin	1. Berlin	1. Berlin
2. München	2. München	2. München
3. Leipzig	3. Leipzig	3. Tübingen
4. Halle	4. Tübingen	4. Heidelberg
5. Breslau	5. Göttingen	5. Breslau
6. Göttingen	6. Halle	6. Leipzig
7. Heidelberg	7. Breslau	7. Halle
8. Bonn	8. Heidelberg	8. Bonn
9. Tübingen	9. Bonn	9. Göttingen
10. Würzburg	10. Jena	10. Giessen

+ Freiburg in Breisgau, Greifswald, Kiel, Marburg, Münster, Rostock.s

II. A Habsburg-birodalom hallgatói létszáma és százalékos aránya az összes hallgatók számához viszonyítva

Egyetem	1830/31	1840/41	1845/46
Wien	3.989 - 27,47 %	4.670 - 32,16 %	2.719 - 21,65 %
Graz	1.059 - 7,29 %	922 - 6,34 %	867 - 6,90 %
Innsbruck	461 - 3,17 %	409 - 2,81 %	423 - 3,36 %
Prag	2.360 - 16,25 %	2.289 - 15,76 %	1.941 - 15,45 %
Olmütz	662 - 4,55 %	576 - 3,96 %	556 - 4,42 %
Lemberg	1.482 - 10,20 %	1.098 - 7,56 %	1.337 - 10,64 %
Krakau	274 - 1,88 %	147 - 1,01 %	164 - 1,30 %
Pest	1.568 - 10,79 %	1.206 - 8,30 %	1.113 - 8,86 %
Padua	1.440 - 9,91 %	1.728 - 11,90 %	1.941 - 15,45 %
Pavia	1.224 - 8,43 %	1.475 - 10,15 %	1.497 - 11,92 %
Összesen a 10 egyetemen	14.519	14.520	12.558

Az egyetemek sorrendje a hallgatói létszám szerint	1. Wien	1. Wien	1. Wien
	2. Prag	2. Prag	2. Prag
	3. Pest	3. Padua	3. Padua
	4. Lemberg	4. Pavia	4. Pavia
	5. Padua	5. Pest	5. Lemberg
	6. Pavia	6. Lemberg	6. Pest
	7. Graz	7. Graz	7. Graz
	8. Olmütz	8. Olmütz	8. Olmütz
	9. Innsbruck	9. Innsbruck	9. Innsbruck
	10. Krakau	10. Krakau	10. Krakau

III. Néhány egyetem hallgatói létszámadata az Orosz-birodalomban

Egyetem	1819/20	1829/30	1841/42	1847/48
Moszkva	500	670	871	1.329
Vilno	630	1.321	-	-
Varsó	342	277	-	-

IV. A Habsburg-birodalom műszaki és kereskedelmi főiskoláinak, akadémiáinak hallgatói létszáma és százalékos aránya az összes hallgatók számához viszonyítva 1806 - 1850.

Egyetemek, akadémiák	1830/31	1835/36	1840/41	1847/48	1845/46
1. Bécs Műegyetem Techn. + Keresk. Osztály	488 - 28,77%	447 - 25,14 %	1.079 - 41,43 %	1.923 - 35,15, %	1.718 - 39,37 %
2. Bécs Hadmérnöki Akadémia	135 - 7,95 %	212 - 11,92 %	247 - 9,48 %	233* - 4,25 %	234 - 5,36 %
3. Grác Joanneum Műszaki Tanintézet	379 - 22,34 %	269 - 15,12 %	170 - 6,52 %	248 - 4,53 %	233 - 5,34 %
4. Prága Műegyetem	388 - 22,87 %	390 - 21,93 %	435 - 16,70 %	1.485 - 27,14 %	853 - 19,55 %
5. Trieszt Kereskedelmi és Hajózási Akadémia	49 - 2,88 %	78 - 4,38 %	66 - 2,53 %	252 - 4,60 %	200 - 4,58 %
6. Milánó Műszaki Tanintézet	20 - 1,17 %	15 - 0,84 %	60 - 2,30 %	498 - 9,10 %	432 - 9,90 %
7. Lemberg Műszaki Tanintézet	21 - 1,23 %	57 - 3,20 %	105 - 4,03 %	259* - 4,73 %	259 - 5,93 %
8. Krakkó Műszaki Tanintézet	25 - 1,47 %	29* - 1,63 %	?	218 - 3,98 %	85 - 1,94 %
9. Selmezbánya, Bányászati és Erdészeti Akadémia	165 - 9,72 %	233 - 13,10 %	361* - 13,86 %	261* - 4,77 %	279 - 6,39 %
10. Pest Mérnöki Intézet	26 - 1,53 %	48 - 2,69 %	81 - 3,11 %	93 - 1,70 %	70 - 1,60 %
Összesen:	1.696 100 %	1.778 100 %	* 2.604 100 %	5.470 100 %	4.363 100 %

*1834/35

*1839/40

*1846/47